

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара*

ПРАГМАТИЧНИЙ ТА ХУДОЖНИЙ АСПЕКТИ ЛІТЕРАТУРИ ПОДОРОЖЕЙ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ АВТОРІВ

Постмодерністська ситуація характеризується ознакою трансгресивності, коли відбувається змішування розмежованих раніше понять і явищ. Таке явище спостерігається й у літературі подорожей: путівники як довідкові видання прагматичного спрямування набувають ознак художності, а в художні тревелоги потрапляє довідкова інформація. Література мандрів на сьогодні достатньо вивчена як в аспекті її художніх проявів (Ельжбета Рибіцька [16], Мадлен Шульгун [9], Пшемислав Чаплінський [12]), так і в ракурсі публіцистичному, як така, що репрезентує «новий журналізм» (Лілія Шутяк [10], Олена Юферова [11]). Водночас питання суміщення в одному тексті художнього й прагматичного аспектів та нівелювання межі професійного й аматорського письма в постмодерністській літературі подорожей залишаються відкритими. Метою статті є спроба визначити на матеріалі текстів українських і польських авторів засади художності літературі мандрів, яка суміщає в собі прагматичний та естетичний аспекти й має специфіку залежно від форми існування (путівник, художній путівник, тревелблог).

Путівник – видавничий жанр, але на сьогодні він нерідко стає художнім проектом, і його написання видавці замовляють професійним письменникам. У такому випадку від путівника очікується не просто мистецький підхід, тобто «олітературення» нарративу й мови, а насамперед особистісний погляд письменника на рекламовані пам'ятки мистецтва, його здатність помітити те, що залишається поза увагою туриста. Це виявляється досить складним завданням. «Але, на жаль, бачив я лише те, що й інші» [3], – говорить Яцек Подсядло, зауважуючи, до того ж, що літературна ідея має бути максимально сконденсованою, «бо відразу забирає місце, на якому можна було подати адреси п'яти аптек. За мовною грою турист до аптеки не потрапить, а за адресою – легко» [3]. Путівник зазвичай – туристичне видання прикладного характеру, що містить довідкову чи рекламну інформацію про географічний пункт [1, с. 36]. Ця інформація, що має бути максимально об'єктивною, покликана допомогти читачу в плануванні й здійсненні подорожей; вона формує образ місця завдяки ієрархізації, відбору фактів і їхньому трактуванню; при цьому використовується принцип обмеження інформації (економічний / політичний / тематичний / важливість об'єктів для огляду); серед відомостей – відгуки досвідчених туристів; як жанр містить ознаки науково-популярної, довідкової, документальної літератури [8, с. 34].

На відміну від тревелогів і подорожніх нотаток, сюжетно об'єднаних мотивом дороги, путівник призначений для вибіркового читання, відомості наведені в ньому лаконічною й доступною мовою та апелюють до емоцій реципієнта. Така фрагментарність нарративу як жанрова ознака співзвучна принципам постмодерністської поетики прозового тексту. Анна Бідун наводить приклади естетизації жанру в українському видавничому просторі. Зокрема, називає такі видання, як «Альтернативний мистецький путівник. Одеса» (2012), в якому репрезентовано нове розуміння міста й висвітлено особливості його суспільного простору (музеї, галереї, андеграундні клуби), а також «Простори Уяви у Львові: люди, місця, події, проекти, інституції», івано-франківський «БЕЗальтернативний мистецький», «Інший Київ» [1, с. 40].

Якщо говорити про авторський художній путівник, то в ньому подається не стільки об'єктивно-рекламна інформація про об'єкт можливої подорожі майбутнього читача, скільки власний погляд автора, його досвід перебування в якійсь країні (власний досвід бачення й відчитування географічного місця), та зазвичай надаються рекомендації щодо відвідування місць, які автор вважає вартими уваги й що можуть відрізнитися від розрекламованих у масмедіа. Таким виданням є книга Ірен Роздобудько «Подорожі без сенсу й моралі» [5]. Вона включає десять розповідей у довільній формі про десять країн світу. Оповіді об'єднані образом наратора й містять додатки з національними рецептами та іменами письменників. У такий спосіб поєднано суб'єктивність представленого читачу образу країни та суб'єктивний відбір об'єктивних відомостей про неї. Також «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича можна відчитати як путівник, вважає Євгеній Стасіневич [6], бо твір містить зауваження, що й де слід подивитися й від чого можна отримати задоволення. Автор наголошує на тому, що книга орієнтована на прочитання в будь-якій послідовності.

Ще декілька зауваг про специфіку літератури мандрів в її нет-варіанті, що становить частину дискурсивної практики туризму. Перехід художньої літератури в нет-простір пов'язаний із декількома чинниками, серед яких найважливішими є такі: а) інтернет не потребує особливих фінансових затрат, б) дає змогу миттєвої комунікації між автором і реципієнтом, в) уможливило використання мультимедійних засобів (авторська нарація не обов'язково повинна обмежуватися словом чи фотографією, доступними також стають аудіо- та відеозаписи), г) зрівняння в правах професійного письменника й аматора, можливість репрезентації власного досвіду без посередництва видавництва як перевірки на «профпридатність». Для мандрівників важливим є ще один аспект: змога викладати в нет-простір матеріал одномоментно з його продукуванням, реєструвати процес подорожі, завдяки чому реципієнт отримує «найсвіжіший» досвід мандрівника.

Численність туристичних блогів засвідчує відсутність вимог до тих, хто бажає стати їх автором (тревелогером), однак, як зауважує киянка Саша Дрік, тревелог може написати кожен, але не кожного будуть читати [7]. Свій блог “Emerytka w podróży – blog retrospektywny”¹ має Маріоля Вуйтовіч, яка пише про подорожі на пенсії. Її дописи насичені історичними довідками про відвідані місця, зробленими особисто знімками відомих пам’яток, коментарями, чому кудись не дісталася (наприклад, жакливій громадський транспорт у Нікарагуа). Вона оприлюднила 16 електронних книг на основі власних подорожей. Її блог підтверджує думку Е. Рибіцької про те, що для сучасного туриста важливо побачити те, що диктують зразки, усталені в колективному уявленні, набуває значення зв’язок між словом і картинкою, літературною топографією й візуальною репрезентацією [17, с. 17].

Важливим аспектом є самопрезентація тревелогера та презентація концепції блогу, здатність вирізнитися серед багатьох інших. Щоб реципієнт не втомлювався, концепція може бути змінена, як і ім’я (нікнейм) автора блогу. Уже згадана М. Вуйтовіч художньо пояснює власний інтерес до теми подорожі як вибір між депресією та активним життям, подаючи його як мініатюру з окремою назвою «Emerytura – nowy początek»² [13]. Блогерка, яка повідомляє про себе фразою «Я Беня, з Польщі» (<http://nadrugimbrzeguteczcy.com>), вбачає джерела зацікавленості подорожами у власному дитинстві, точніше – в специфіці дитячого світосприйняття, яке зберегла дотепер. Її захоплювала не мета поїздки, а власне дорога: «Myślę o tych zwykłych, niedalekich wyprawach do rodziny czy sklepu, które wymagają by wsiąść do pociągu, na rower, w autobus albo w samochód, a dziecko pozwalają gapić się przez szybę na świat, ludzi i ich życie»³ [14]. Назвою свого блогу Беня наголошує дитячу мрійливість і прагнення незвичайного: «Na drugim brzegu tęczy. Opowieści z podróży»⁴. Описуючи подорож мотоциклом до Лаосу (плато Болавен) 2015 року, блогерка зауважує власні погляди, думки, відчуття, дає поради своїм читачам, акцентуючи, що для неї подорож понад усе пов’язана із задоволенням: «To jak oglądanie filmu przyrodniczego, gra w kalambury i rozkminianie skomplikowanej fabuły kryminału w jednym»⁵ [14]. У січні 2017 року Беня змінює концепцію самопрезентації й відповідно назву блогу на «Jee Yoga» та свій нікнейм. Тепер вона Реня, а подорож позиціонується як «podróż dla ciała, umysłu i duszy, przez kontynenty, kultury, techniki rozwoju osobistego»⁶ [15]. Зміна нікнейму незначна, щоб викликати асоціацію з її попередніми подорожами, і водночас є цілком іншим іменем, щоб увиразнити тематичну зміну концепції подорожі. До того ж, оголошуючи перенесення блогу на нову сторінку, Беня акцентує відмову від авторських прав, що суголосно постмодерністському принципу вторинності будь-якого висловлювання: «Blog bez praw autorskich! Wszystko co znajduje się na tej stronie jest wolne od praw autorskich. Dlaczego? Żadnej z opowieści nie mogę nazwać tylko moją, bo zawdzięczam je ludziom, których spotykam. To samo dotyczy się zdjęć – ujęcia są jedynie moją interpretacją zastanej rzeczywistości, do której nie mogę przecież rościć sobie żadnych praw. Dlatego możesz korzystać z tych treści w dowolny sposób. Będzie mi miło jeśli wesprzesz bloga i wskażesz go jako źródło pochodzenia materiałów»⁷ (<http://nadrugimbrzeguteczcy.com/>). Такий крок є показовим для факту зміни концепції, оскільки на попередній сторінці (на сайті <http://www.blog.pl/>) зустрічалася стандартна фраза про охорону авторських прав.

Щоб привернути увагу читача, Тетяна Давиденко вигадала особливого наратора-мандрівника – іграшку зі штучного хутра ведмедика Стюпу. Такий прийом дозволив значно увиразнити й іронічно розмаїтити нарацію, додавши неочікуваного погляду на звичні вже речі. Наприклад, таке зауваження із оповіді про подорож в Індонезію: «Все-таки добре, що я ведмідь, не люблю важкої праці. От перекрити риби, що йде на нерест, шлях і досхочу наїстися ікри – це по-нашому». Або: «P.S. Дехто каже, що я не справжній, а я он навіть тинь відкидаю». Ведмедик виявився справжнім постмодерністом за світовідчуттям: «З’ясувалось, що я романтична натура. Мо вірші почати писати? «Море дихає чорним теплом, розгортається, мов полотно». Не, це, здається, вже було. Або ще: «Стишені баржі, рухливі шхуни...», щось знайоме. А так: «Там співи матросів плывуть догори...», це в розумній книжці хазяйки підглянув. Тоді: «...що чути було, як їм сниться море», еххххххххх, все написано до нас» [4].

Зазвичай тревелогери надають своїм читачам максимально повну інформацію про себе та спосіб знайти себе в соцмережах. Зокрема, український блогер Борис Крімер зазначає, що подорожує Україною і світом для розради: «Хотів написати, що живу в Києві, але доречніше сказати, що зустріти мене в Києві можна частіше, ніж деінде. <...> // Блог веду як захоплення – тому що подобається писати й є що розповісти. // На просторах інтернету мене можна знайти: у ФБ - <https://www.facebook.com/uaodyssey> й ось тут <https://www.instagram.com/odysseyua/> В інстаграмі останнім часом досить активний, фактично як невеликий блог веду й щось публікую мало не щодня. Електронна пошта: borrris7@gmail.com // Мої публікації можна зустріти на різних ресурсах, наприклад у Тижні, чи (частково) в такому ось проєкті від ICTV, чи в ряді відсутніх у неті видань» [2].

Отже, і для паперових, і для нет-видань літератури подорожей можна виділити однакові ознаки. Серед них – апеляція до спільного досвіду з читачем (емоційного, чуттєвого, культурного), що виникає на основі оповіді про особистісне переживання подорожі, завдяки використанню засобів візуалізації нарації (опис, фото, карти,

¹ Пенсіонерка в подорожі – ретроспективний блог.

² Пенсія – новий початок.

³ Думаю про ті звичні, недалекі поїздки до рідні чи магазину, які вимагають сідати в потяг, на мотоцикл, в автобус або машину, а дитині дозволяють витися крізь скло на світ, людей і їхнє життя.

⁴ На тому боці веселки. Оповідки з подорожі.

⁵ Це мені нагадає перегляд природничого фільму, гру в каламбури та розгадування заплутаного кримінального сюжету разом.

⁶ Подорож для тіла, розуму й душі, через континенти, культури, техніки особистого розвитку

⁷ Блог без авторських прав! Усе, що знаходиться на цій сторінці, вільне від авторських прав. Навіщо? Жодну з історій не можу назвати виключно своєю, бо завдячую їй появою людям, яких зустрічаю. Те саме стосується світлин – кадри є лише моєю інтерпретацією реальності, на яку не маю жодних прав. Тому можеш використовувати їх на власний розсуд. Мені буде приємно, якщо підтримаєш блог і зазначиш його як джерело матеріалів.

схеми пересування тощо) та/ або переосмисленню культурних стереотипів (трі зі стереотипами). Фото уречевлює навколишній світ. Нарація засвідчує його існування. Під час читання текстів про подорож створюється ефект документальності завдяки наведенню наратором численних фото та фактів, власних відчуттів від доторку до іншої реальності та комунікації з випадковими знайомими. Документована таким чином оповідь створює ефект реальності, що не надається для перевірки. Основною подією стає мислення наратора, що фактографується.

Для створення художнього наративу використовуються відомості різного ґатунку – художні образи, документальні свідчення, інформація довідкового плану. Вони орієнтовані на практичне використання (для організації подорожей, формування образу місця тощо). Обов'язковими компонентами є суб'єктивність оповіді (внутрішня оптика як наративний фокус) та ключова роль наратора у створенні ефекту цілісної нарації, що досягається єдністю коментування. Фіксація погляду наратора на змінюваних контекстах спричиняє фрагментарність його думки, довільність смислових зв'язків і епізодів сюжету, а в цілому – фрагментарність наративу. Ключовими поняттями стають фрагментарність, змінність, повторюваність, відмінність. Аісторичність сюжетних подій (зв'язаність логікою думки наратора, а не логікою розгортання події в часі) відповідає ментальній невкоріненості номада. Номад свідомий невичерпної варіативності свого життя у світі безмежних можливостей.

Питання репрезентації об'єктивної реальності замінюються питанням її індивідуальної інтерпретації, що апелює не до системи об'єктивних знань, а до колективного несвідомого, стереотипів, у тому числі імагологічних, що існують на побутовому рівні й формують сферу індивідуальної екзистенції. Наратор і автор суміщені в одній особі, завдяки чому автор має можливість говорити від власного імені. Він уникає авторитетності висловлення, натомість створює атмосферу щирості й довірливості, що підтверджується його емоційною відкритістю. Наратор акцентує не на найважливішому, а на тому, що привернуло його увагу, як осмислював, виявляючи аспекти відмінності. Експертна роль відводиться читачу як отримувачу інформації та партнеру наратора з комунікації. Як наслідок, ризоматичність, повторюваність ситуацій під час подорожі не викликає в читача враження надміру й становить основу нарації про будні мандрів.

Подорож постмодерністського наратора-номада залишається принципово незавершеною, як дороги й дороговкази, що постійно змінюються перед очима та спрямовують рух в інший бік. Буття номада – в дорозі, без початку й кінця, домівка – умовність. Номад не вписаний у структуру світу, сам стає центром власного існування, тому в будь-якій подорожі його цікавлять питання власної екзистенції, він наділяє смислом власне буття, процес смислоозначення відбувається постійно й залежить від зміни декорацій – місце, подій, людей, краєвидів. Завдяки цьому увиразнюється принципово амбівалентна, нестабільна, рухома специфіка номада, неможливість смислової глибини як прихованих, сутнісних значень, що потребують відкриття. Набувають значення поняття поверхні, екзистенції, трансформації. Подорож номада відбувається власне не в реальності, а в ментальній площині осмислення-відчуття та в процесі її становлення під час прочитання реципієнтом. Означені наратором вектори осмислення можуть бути (не) розвинені читачем далі. Зважаючи на роль інтерпретативної діяльності останнього як контекстуального тла для відомостей і кодів, використаних наратором, процедура інтерпретації тексту читачем стає процесом, позбавленим крайньої межі. Такі тексти містять потенціал продовження, серійності, бо подорож триває, доки існують наратор і його читач.

Інформація про власний досвід не може застаріти, не потребує заміни новою, бо засвідчує відмінність погляду, його своєрідність. Блукання читача дискурсивним простором літератури подорожей витворює ризоматичний світ індивідуальних досвідів. Читач щоразу входить і виходить із конкретної подорожі, реконструюючи власне уявлення про дійсність, але не починає й не завершує подорож. У подальшому варто було б простежити трансформацію іміджу автора-наратора в серії текстів-подорожей згідно з межами інтерпретативного поля для читача.

Література:

1. Бідун Анна. Путівники як жанр довідкової літератури на вітчизняному книжковому ринку. Коло. 2013. № 5. С. 36–41.
2. Дорога – це життя. Тревел блог Бориса Крімера. Мої подорожі Україною та Світом. URL: <http://www.ua-odyssey.in.ua/p/blog-page.html> (дата звернення: 26.03.2018).
3. Коронкевич Войтек. Чим більше втрапиш, тим більше здобудеш: інтерв'ю з Яцеком Подсядлом / переклад і примітки Олександра Бойченка. URL: <http://www.potyah76.org.ua/potyah/?t=91> (дата звернення: 10.08.2015).
4. Мандрівка Стьопи в Індонезію або Нотатки на комірцях. URL: <http://sumno.com/gallery/mandrivka-stopyv-indoneziyu-abo-notatky-na-komirtch/> (дата звернення: 26.03.2018).
5. Роздобудько Ірен. Мандрівки без сенсу і моралі. К.: Нора-Друк, 2011. 192 с.
6. Стасіневич Євгеній. Підведись і їдь: 6 важливих книжок про мандри. Українська правда. URL: <http://bukvoid.com.ua/digest/2016/08/09/114419.html> (дата звернення: 09.08.2016).
7. Тростогон Вікторія. Саша Дрік: «...Тревелог может написать каждый, но не каждого будут читать»: інтерв'ю. Коло. 2013. № 5. С. 143–145.
8. Шершнева Катерина. Путеводители как жанр: исторический ракурс. Коло. 2013. № 5. С. 34–36.
9. Шульгун Мадлен. Проблема типології літературних подорожей. Сучасні літературознавчі студії. Постгуманізм та віртуальність: літературні виміри. 2013. Вип. 10. С. 493–505.
10. Шутяк Л.М. «Новий журналізм» у медійному дискурсі України: генеза та жанрово-стилістичні ознаки: дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.04. Д., 2015. 216 с.

11. Юферева О.В. Наративні тенденції сучасної української тревел-журналістики в соціокультурній перспективі (на матеріалі журналу «Мандри»). Наукові записки Інституту журналістики. 2013. Т. 53. С. 51–55.
12. Czapliński Przemysław. Poruszona mapa. Wyobrażenia geograficzno-kulturowa polskiej literatury przełomu XX i XXI wieku. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016. 419 s.
13. Emerytka w podróży – blog retrospektywny URL: <http://emerytkawpodrozy.blogspot.com/p/emerytura-nowy-poczatek.html> (дата звернення: 26.03.2018).
14. Na drugim brzegu tęczy. Opowieści z podróży. URL: <http://nadrugimbrzeguteczy.com/motorem-bolaven-1/#more-1909> (дата звернення: 25.01.2018).
15. Podróż dla ciała, duszy i umysłu, czyli jak zostać Jedi. URL: <http://jeeyoga.com/> (дата звернення: 26.03.2018).
16. Rybicka Elżbieta. Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich. Kraków: UNIVERSITAS, 2014. 474 s.
17. Rybicka Elżbieta. Literatura, geografia: wspólne terytoria. Od poetyki przestrzeni do geopoetyki / pod red. Elżbiety Konończuk i Elżbiety Sidoruk. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2012. S. 11–25.

Анотація

I. КРОПИВКО. ПРАГМАТИЧНИЙ ТА ХУДОЖНІЙ АСПЕКТИ ЛІТЕРАТУРИ ПОДРОЖЕЙ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ АВТОРІВ

У статті на матеріалі текстів українських і польських авторів визначено засади художності сучасної літератури подорожей, яка суміщає в собі прагматичний та естетичний аспекти й має специфіку залежно від форми існування (путівник, художній путівник, тревелблог).

Ключові слова: література подорожей, прагматизм, естетизм, путівник, художній путівник, тревелблог, українська проза, польська проза.

Анотация

И. КРОПИВКО. ПРАГМАТИЧЕСКИЙ И ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АСПЕКТЫ ЛИТЕРАТУРЫ ПУТЕШЕСТВИЙ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ И ПОЛЬСКИХ АВТОРОВ

В статье на материале текстов украинских и польских авторов определены принципы художественности современной литературы путешествий, совмещающей в себе прагматический и эстетический аспекты и имеющей специфику в зависимости от формы существования (путеводитель, художественный путеводитель, тревелблог).

Ключевые слова: литература путешествий, прагматизм, эстетизм, путеводитель, художественный путеводитель, тревелблог, украинская проза, польская проза.

Summary

I. KROPYVKO. PRAGMATIC AND ARTISTIC ASPECTS OF TRAVEL LITERATURE OF CONTEMPORARY UKRAINIAN AND POLISH AUTHORS

Basing on the texts of Ukrainian and Polish authors, the author of the article defines the fundamentals of the artistic character of the modern travel literature which combines pragmatic and aesthetic aspects in itself and has specificity depending on the form of existence (a guide-book, an art guide, a travel blog).

Key words: travel literature, pragmatism, aestheticism, guidebook, art guide, travel blog, Ukrainian prose, Polish prose.